

Бережанська державна українська гімназія
XIII Всеукраїнський конкурс учнівської творчості
Номінація “ Історія України і державотворення”

Творча робота

на тему:

**“Демократичні традиції в
державотворенні українців”**

Виконав учень 6(10) класу
Іванчишин Олександр Володимирович
Наставник Даців Марія Йосипівна, вчитель історії

ПЛАН

1. Тези-анотації.
2. Політична спадщина Київської Русі.
3. Демократична традиція українства в XIV-XVI ст.
4. Демократичні традиції козацько-гетьманської доби.
5. Проблеми демократії в українській суспільній думці XIX ст.
6. Демократизм періоду революцій та відновлення державності в Україні.
7. Демократичні ідеї у політичній думці України I половини XX століття.
8. Особливості розвитку демократичної традиції українського народу в період «радянської демократії».
9. Розвиток демократії в сучасній Україні.
10. Література.

Тези-анотації

Для суспільно-політичної думки часів Київської Русі характерні патріотизм, гуманізм, демократизм, убоління за біди, що випадали на долю країни у зв'язку з між княжими розбратами, татарською навалою та іншими трагічними подіями.

С. Оріховський (1513-1566) один з перших у Європі розпочав розробку ідеї природного права. Течія української політичної думки періоду Реформації була культурно-освітня (братська). Братства фактично закладали основи українського просвітництва, виступали активними суб'єктами в організації справи національного і духовного відродження у другій половині XVI - у XVII ст.

Козацько-гетьманська державність XVII ст. була, з одного боку, результатом цілеспрямованої діяльності Б. Хмельницького та його прибічників по створенню нових форм суспільної і державної організації, певної ієрархії владних відносин, перетворенню українського уряду на суб'єкт міжнародних відносин. Держава мала загальнодержавний постійний уряд, розвинені форми міського (магдебурзького) та шляхетського (земського) самоврядування з традиційною виборною ротацією.

З перших десятиліть XIX ст. в умовах кризи феодально-кріпосницької системи і розвитку капіталістичних відносин на українських землях почало поширюватися ідейне волелюбство — своєрідний український лібералізм. Особливе місце у розвитку демократичної течії української політичної думки XIX ст. посідав М. Драгоманов. М. Драгоманов виступав за політичну децентралізацію й широке місцеве самоврядування як засіб подолання конфлікту між державою і суспільством, вважаючи демократію можливою лише за умови надання широким масам змоги брати безпосередню участь у здійсненні влади та впливу на неї.

Початок XX ст. був одним із найдинамічніших періодів української політичної історії. Революційний процес в Російській імперії позначився зростанням кількості та поживаленням діяльності політичних об'єднань українців, піднесенням їхньої політичної свідомості. Багато українських політичних партій

(УСДП, УНДП, УСП, РУП, УДП, УДРП та ін.) у своїх програмах у цей час висунули вимоги прийняття конституції, запровадження парламентаризму, громадянського самоврядування, гарантування демократичних прав і свобод, їхня діяльність готувала ґрунт для розгортання революційної політичної творчості мас на шляху боротьби за незалежну демократичну Українську державу.

Поширенню ліберальних ідей та ідей верховенства права у першій чверті ХХ ст., особливо в період відродження української державності в 1917-1920 рр. сприяли фундатори Української академії наук В. Вернадський, М. Туган-Барановський, А. Кримський, Б. Кістяківський. Вони поєднували глибокий патріотизм з широкою, європейського рівня освіченістю і намагалися надати відновленій Українській державі правових засад, цивілізованості й демократизму.

Повноцінне становлення й утвердження української демократії починається після розпаду СРСР у грудні 1991 р. Як і будь-яка полікультурна нація, сучасна українська нація, яка включає понад 130 національностей, стикається у своєму розвитку із певними проблемами. Основною проблемою в Україні постала мовна проблема у зв'язку з політичним маніпулюванням. Національностям, що проживають в Україні, нав'язується думка, що їхні культурні права порушуються тим, що українська мова насаджується насильницьким шляхом за допомогою адміністративних засобів. Щоб подолати ці прояви, слід вести виважену роз'яснювальну та ненав'язливу пропагандистську політику щодо державної української мови як невід'ємної ознаки української політичної нації.

Отже, формування української демократії – це тривалий процес, результатом якого є здобуття українським народом незалежності та створення суверенної держави. Українська політична нація, що перебуває у процесі безперервного розвитку, є великою цінністю та надбанням для нашого народу.

2. Політична спадщина Київської Русі

Елементи демократизму, згідно з сучасним розумінням істориків, у суспільно-політичній практиці Київської Русі були невиразні. Віче в кращому випадку було певним корективом княжо-дружинного управління, але воно не було самостійним органом демократичного впливу. Демократичний потенціал держави залишався незначним навіть тоді, коли Галицько-Волинське князівство перетворилося на могутню державу, модель управління якої відповідала тогочасним європейським зразкам, а суспільне життя з часом акумулювало елементи магдебурзького права та західної юридичної практики.

Для суспільно-політичної думки часів Київської Русі характерні патріотизм, гуманізм, демократизм, убоління за біди, що випадали на долю країни у зв'язку з між княжими розбратами, татарською навалою та іншими трагічними подіями. Однак, як і в більшості середньовічних держав, тут було відсутнє науково-теоретичне осмислення понять людської свободи, народовладдя тощо. У Київській державі діяло воєнізоване князівське державне правління, яке спиралося передусім на силу, а не на право. Ні християнство, ні мораль, ні правові норми ще не стали на Русі тією основою, яка б забезпечила стабільне функціонування великої держави на демократичних засадах.

3. Демократична традиція українства в XIV-XVI ст.

З XIV ст. більша частина українських земель перебувала у складі Великого Литовського князівства, а згодом — Речі Посполитої. Якщо до Першого Литовського Статуту 1529 р. на цих землях зберігалися найсуттєвіші риси суспільного устрою Київської Русі, то з політичним піднесенням польської шляхти напередодні Люблінської унії 1569 р. розпочалося форсоване копіювання польської моделі — так званої шляхетської демократії, за якої королівська влада обмежувалася

двопалатним сеймом та постійно діючою королівською радою; шляхті гарантувалися громадянські права і свободи.

Починаючи з XV ст., в українських землях спостерігається стрімкий прогрес культури і освіти, хоча ні вищих, ні навіть середніх освітніх закладів тоді ще не було. Вагомим внеском у загальноєвропейську скарбницю гуманістичної думки стала творчість українських гуманістів І.Верещинського, М.Смотрицького, К.Саковича, І.Потія, С.Почаського.

С. Оріховський (1513-1566) один з перших у Європі розпочав розробку ідеї природного права. У «Напученні» важливе місце посідали проблеми ефективного функціонування державної влади: функції сенату, повноваження судової влади, унормування відносин між світською та духовною владами, окреслювалася ідея розподілу влад, яка у західноєвропейській політико-правничій літературі на повну силу зазвучала лише через одне-два століття. С. Оріховський став першим вітчизняним теоретиком гуманістичної політики і свободи: він вказав на головний стрижень, яким вважав закон, законслухняність та правопорядок. Однак загалом його концепція була теоретичним обґрунтуванням засад шляхетської станової демократії, яка не передбачала громадянських прав і свобод для нижчих станів, а тим більше їхньої участі в управлінні державою.

Берестейська унія (1596), сприйнята основною частиною українців як новий наступ Польської Корони на духовну свободу, спричинилася до активізації релігійної боротьби. Ідеї Реформації в Україні віддзеркалилися у гостро полемічній (Х. Філалет, І. Вишенський, В. Суразький та ін.) та культурно-освітній

(С. та Л. Зизанії, Ю. Рогатинець, К.-Т. Ставровецький) течіях політичної думки XVII ст. — дивовижного плетива консервативно-традиціоналістських та демократичних ідей, серед яких найбільшою демократичністю вирізнялися твори Х. Фіلالета.

Другою течією української політичної думки періоду Реформації була культурно-освітня (братська). Братства фактично закладали основи українського просвітництва, виступали активними суб'єктами в організації справи національного і духовного відродження у другій половині XVI - у XVII ст.

4. Демократичні традиції козацько-гетьманської доби.

Епоха козаччини (кінець XV ст. - друга половина XVIII ст.) залишила глибокий слід у народній пам'яті, істотно вплинула на менталітет нації, систему цінностей, соціальних, державно-політичних, національних, конфесійних та індивідуально-особистісних уявлень про ідеали правди, справедливості, гідності. Війську Запорозькому Низовому справді були притаманні деякі риси демократичної республіки. Тут не існувало феодальної власності на землю і кріпацтва; панувала формальна рівність між усіма козаками (право користування землями та іншими угіддями, участі у радах та ін.). Усі органи управління були виборними, їх діяльність контролювалася Січовою радою (колом). Характер громадських взаємин і навіть обряд обрання старшини свідчив про глибоко вкорінений демократизм козацької спільноти.

Однак козацька демократія не спиралася на міцний правничо-політичний фундамент: запорожці керувалися не писаними законами, а архаїчними нормами і традиціями стародавнім військовим звичаєм, словесним правом і здоровим глуздом (прийняття рішень не більшістю, а методом загальної згоди тощо). Не вдалося уникнути козакам і абсолютистських владних тенденцій. Отаман поєднував у своїх руках військову, адміністративну, судову та духовну владу, а під

час війни мав абсолютну владу над усіма її учасниками. Отже, Запорозька Січ була своєрідною перехідною моделлю між професійною общиною й повноцінною державою. Низка внутрішніх вад та несприятливі зовнішні впливи не дозволили цій перехідній моделі перерости у нову якість, однак вона стала ескізом української державності, народженої у процесі національної революції середини XVII ст.

Козацько-гетьманська державність XVII ст. була, з одного боку, результатом цілеспрямованої діяльності Б. Хмельницького та його прибічників по створенню нових форм суспільної і державної організації, певної ієрархії владних відносин, перетворенню українського уряду на суб'єкт міжнародних відносин. Державі Б. Хмельницького вдалося поєднати два мало поєднувані принципи: строгу військову централізацію і народовладдя. Вона мала бути організована на конституційній виборній основі; гетьман ставав главою усього народу (а не тільки козацтва) і відповідальним перед ним. Верхівку владних структур становила генеральна старшина, яка утворювала при гетьмані Старшинську раду.

Держава мала загальнодержавний постійний уряд, розвинені форми міського (магдебурзького) та шляхетського (земського) самоврядування з традиційною виборною ротацією. Міжстанові бар'єри були вельми еластичні, тож утвердилася *de facto* всестанова рівність з розподілом функціональних обов'язків станів без законодавчого закріплення привілеїв будь-якого з них. Разом з частковою виборністю козацьких владних інститутів це надавало козацькій державі стихійно-демократичного характеру.

Але козацький демократизм виявився нетривким. Недемократичною виявилася політика гетьманської держави в національно-релігійній сфері. Ліквідувавши дискримінацію православних, вона почала обмежувати релігійні права інших. Гетьманщина дедалі виразніше реалізовувала принципи «козацько-старшинської», вузькостанової демократії, яка не враховувала і не захищала інтересів ширших верств українського народу.

Основою нового ладу був інститут полкової влади, яка стосовно гетьманської влади поступово зміцнювалася і водночас придушувала елементи народовладдя. Це розхитувало інституційні основи суспільного устрою України, послабило козацьку демократію і, зрештою, в останній чверті XVII ст. закінчилося капітуляцією української старшини перед Москвою.

Незважаючи на посилення абсолютизму у політичному житті Російської імперії, козацькі демократичні республіканські традиції не зникли. Незабаром на зламі століть, вони заявили про себе документом — «Конституцією прав і свобод Запорозького Війська», укладеною 5 квітня 1710 р. між новообраним гетьманом України П. Орликом і його виборцями та запорозькими козаками. Конституція П. Орлика віддзеркалювала сприйнятливість української старшинської еліти до європейської ліберальної думки, засвідчував усвідомлення необхідності політичної і національної незалежності та прийняття власних державних актів. Якщо Конституція стосувалася в основному внутрішнього устрою України, то два інші документи П. Орлика — «Вивід прав України» та «Маніфест» були спрямовані на міжнародне визнання України «вільним князівством», рівноправним членом європейської спільноти.

Демократичними ідеями сповнена і суспільно-політична концепція українських просвітників XVIII ст. Я. Козельського, С. Десницького, П. Лодія, В. Каразіна та ін. Виходячи із теорії природного права і суспільного договору Вони осмислювали категорії рівності, свободи, власності крізь призму нових суспільних умов — буржуазного суспільства. У центр розробленого українськими просвітниками світського «юридичного світогляду» було поставлено людину як самоціль: особиста свобода і юридична рівність мали виступати основою суспільного буття особи. Проте елементи демократичного світогляду українства не знайшли втілення у політичній практиці XVIII ст., яка розвивалася в руслі зміцнення абсолютизму та активізації імперських тенденцій з боку Росії.

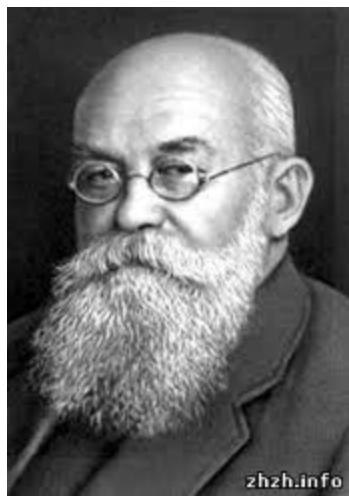
5. Проблеми демократії в українській суспільній думці XIX ст.

З перших десятиліть XIX ст. в умовах кризи феодально-кріпосницької системи і розвитку капіталістичних відносин на українських землях почало поширюватися ідейне волелюбство — своєрідний український лібералізм. Вершиною демократичної думки першої половини XIX ст. стала доктрина Кирило-Мефодіївського братства, до якого належали Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, М. Гулак, О. Навроцький, П. Маркович та ін. Пропонувалося утворити демократичні суверенні республіки та об'єднатися у своєрідний конфедеративний (з певними елементами федерації) союз (на зразок США), жити «не розділимо і не смісимо», знищивши кріпацтво й абсолютну монархію в Росії. Братчики виступали за ліквідацію станових відмінностей між людьми, проповідували ідеї не лише правової, а й соціальної рівності. Отже, основу суспільно-політичної концепції Кирило-Мефодіївського братства становлять народний месіанізм і демократизм.

Особливе місце у розвитку демократичної течії української політичної думки XIX ст. посідав М. Драгоманов. Вихідними точками його політичної програми були ідеї конституціоналізму і політичної свободи в поєднанні зі свободою особистості й повагою людської гідності. М. Драгоманов виступав за політичну децентралізацію й широке місцеве самоврядування як засіб подолання конфлікту між державою і суспільством, вважаючи демократію можливою лише за умови надання широким масам змоги брати безпосередню участь у здійсненні влади та впливу на неї. Шлях досягнення Україною незалежності М. Драгоманов вбачав у федерації, але не національній, а політично-територіальній з наданням національностям широкої автономії в питаннях культури.

6. Демократизм періоду революцій та відновлення державності в Україні.

Початок XX ст. був одним із найдинамічніших періодів української політичної історії. Революційний процес в Російській імперії позначився зростанням кількості та поживавленням діяльності політичних об'єднань українців, піднесенням їхньої політичної свідомості. Багато українських політичних партій (УСДП, УНДП, УСП, РУП, УДП, УДРП та ін.) у своїх програмах у цей час висунули вимоги прийняття конституції, запровадження парламентаризму, громадянського самоврядування, гарантування демократичних прав і свобод, їхня діяльність готувала ґрунт для розгортання революційної політичної творчості мас на шляху боротьби за незалежну демократичну Українську державу.

Створена у березні 1917 р. Центральна Рада на чолі з М. Грушевським у своїй державотворчій діяльності дотримувалася демократичних принципів і традицій. Головним суб'єктом соціальних змін М. Грушевський вважав народ. На початках революційного руху він дещо ідеалізував соціальну гармонійність українства та його здатність до «громадянської солідарності», дійшовши вже навесні 1918 р. щодо цього майже протилежних висновків. Проте й надалі вчений категорично відкидав думку про природне «недержавництво» українського народу та наголошував на значному потенціалі його соціальної творчості.

Велике значення має розробка М. Грушевським проблеми національно-історичної ідентичності українського народу та його національної самосвідомості, визначення чинників їх формування (спільний історичний шлях розвитку, етнічне походження, мова та самоусвідомлення своєї належності до певної культурно-етнічної спільноти). Наголос на важливості самоусвідомлення приналежності до

певної спільноти і навіть на праві вільного вибору національності засвідчує демократичний підхід М. Грушевського до національного питання, який втілювався і в основах етнополітики української держави. М. Грушевський послідовно обстоював політику національної злагоди та гармонії.

Універсали Центральної Ради були звернені не лише до українців, а й до усіх, «хто живе на Україні»; вони закликають українську демократію до злагоди та порозуміння з демократією інших національностей. Конституція Української Народної Республіки декларувала принцип «національно-персональної автономії», гарантувала всім націям «право на впорядкування своїх культурних прав у національних межах. Центральна Рада і проголошена нею Українська Народна Республіка стали важливою віхою демократичного поступу України, перед усім світом заявили про українців як про політичну націю.

7. Демократичні ідеї у політичній думці України I половини XX століття.

Поширенню ліберальних ідей та ідей верховенства права у першій чверті XX ст., особливо в період відродження української державності в 1917-1920 рр. сприяли фундатори Української академії наук В. Вернадський, М. Туган-Барановський, А. Кримський, Б. Кістяківський. Вони поєднували глибокий патріотизм з широкою, європейського рівня освіченістю і намагалися надати відновленій Українській державі правових засад, цивілізованості й демократизму. Однак поразка революції 1917-1920 рр. спричинилася до того, що на зміну ліберальній моделі правової держави прийшли різноманітні течії націоналізму, в яких провідними були ідеї незалежної соборної демократичної держави, а питання про її внутрішній устрій - підпорядкованими. Проте чимало течій українського націоналізму репрезентували й намагалися розвивати демократичну традицію в українській політичній думці. Це певною мірою стосувалося державницько-націоналістичного напрямку, політичним кредо якого були погляди М. Міхновського, викладені у праці «Самостійна Україна», а головне - національно-

демократичних напрямів в українському русі 20-30-х (УНДО) та повоєнних років ХХ ст.

Внеском у розвиток теорії демократії є також ідеї визначного представника консервативно-державницького напрямку В. Липинського, який опрацював теорію української трудової монархії, заснованої на засадах спадкового гетьманства і станової представницької влади. Теорія В. Липинського — це консервативна концепція правової держави, де всі гілки влади незалежні і взаємно врівноважені, права особи захищені конституційно, законодавче визнане і гарантується рівноправне становище представників усіх етнокультурних та віросповідних груп. Поряд з цим існує спадкова влада гетьмана як стабілізуючий та впорядковуючий чинник, як засіб подолання анархічної стихії, яка, на думку В. Липинського, немало нашкодила під час революційних подій 1917-1920 рр.

8. Особливості розвитку демократичної традиції українського народу в період «радянської демократії».

Упродовж наступних десятиріч у розвитку української демократичної думки визначились два спрямування. Одне з них репрезентувала українська політична еміграція, а інше проклало собі шлях в умовах радянської «соціалістичної демократії». Вони не тільки мали свою специфіку, а й значною мірою протистояли одне одному.

У строкатій палітрі політичних поглядів української еміграції ліберально-демократичну течію у міжвоєнний період уособлював Державний центр Української Народної Республіки в екзилі (С. Петлюра, В. Маркусь, Я. Рудницький та ін.). В основі політико-ідеологічної діяльності Центру була відданість парламентарно-республіканським та демократичним традиціям, неприйняття популярних на той час тоталітарних політичних концепцій, орієнтація на досягнення Україною самостійної демократичної державності.

Складна еволюція політичних поглядів одного з провідних діячів

Центральної Ради В. Винниченка в еміграції йшла від «федерації російської республіки й участі у ній України як рівного з іншими державного тіла» до повної державної незалежності. В. Винниченко розчарувався в ідеях соціалізму, оскільки їх носії створили найжорстокішу систему терору і насилля, протиставляв цій системі створення так званої «колектократії» — системи всебічної гармонії всіх людей на планеті, ідеї якої співзвучні «теорії конвергенції» 50-60-х рр. XX ст.

В Україні за роки панування радянської тоталітарної системи політична думка і політична наука не лише не просунулися вперед порівняно з концептуальною спадщиною дореволюційної доби та еміграції, а й значною мірою деградували, уособившись у догматичній теорії «наукового комунізму», що мала обґрунтовувати переваги «соціалістичної демократії». Однак «соціалістичної демократії» не було ні доктринально (оскільки відкидався універсальний принцип політичної рівності та свободи, проголошувалася диктатура одного класу, заперечувалися принципи поділу влад, соціального й політичного плюралізму, загальногромадянського консенсусу та інші здобутки світової демократичної думки), ні реально (на практиці була встановлена диктатура партійно-державної номенклатури).

Під час хрущовської «відлиги» на захист національної й людської гідності та особистої свободи виступили дисиденти з середовища «шістдесятників». Дисиденти апелювали до записаних у Конституціях СРСР та УРСР особистих і національних прав, наголошували на тому, що головним суб'єктом конституційного права є не партія або держава, а громадяни. Правові аспекти їхнього мислення і діяльності особливо посилилися після утворення Української Гельсінської групи (9 листопада 1976 р.), яка мала слідкувати за дотриманням у країні підписаного керівництвом Радянського Союзу в Гельсінкі Заключного документа Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (1975), в якому містилися зобов'язання сторін не допускати порушень прав людини.

9. Розвиток демократії в сучасній Україні.

Повноцінне становлення й утвердження української демократії починається після розпаду СРСР у грудні 1991 р. За роки своєї незалежності Україна довела, що вона є суверенною унітарною державою з визначеною політичною нацією. Про піднесення національної самосвідомості, високий рівень громадянської активності та політичної культури засвідчили події, пов'язані з президентськими виборами 2004 р. в Україні.

Як і будь-яка полікультурна нація, сучасна українська нація, яка включає понад 130 національностей, стикається у своєму розвитку із певними проблемами. Різним культурам притаманні звичаї і традиції, що суттєво відрізняються, а подекуди навіть суперечать одне одному чи конкурують між собою. Тому, керуючись своїм правом на самовизначення, деякі народи, що населяють Україну, прагнуть виокремлення своєї автономії, що загрожує територіальній цілісності нашої держави.

Останнім часом в Україні досить гостро постала мовна проблема у зв'язку з політичним маніпулюванням. Національностям, що проживають в Україні, нав'язується думка, що їхні культурні права порушуються тим, що українська мова насаджується насильницьким шляхом за допомогою адміністративних засобів. Щоб подолати ці прояви, слід вести виважену роз'яснювальну та ненав'язливу пропагандистську політику щодо державної української мови як невід'ємної ознаки української політичної нації.

Отже, формування української демократії – це тривалий процес, результатом якого є здобуття українським народом незалежності та створення суверенної держави. Українська політична нація, що перебуває у процесі безперервного розвитку, є великою цінністю та надбанням для нашого народу.

Розбудова правової, демократичної української держави неможлива без переходу від інформаційної закритості до інформаційної системи відкритого

суспільства. Відбувається вільний обмін ідеями та інформацією, а діалог політичних сил через ЗМІ сприяє укоріненню політичного плюралізму. Виконуючи функцію громадського контролю за діями влади, ЗМІ забезпечує зворотний зв'язок із громадськістю, що стабілізує політичну систему загалом.

Вільна преса та демократичне суспільство впливають одне на одного: свобода слова допомагає утвердженню відкритого й демократичного суспільства, а останнє, у свою чергу, забезпечує розвиток і гарантії свободи ЗМІ.

Важливу роль у процесі демократизації останнім часом відіграють новітні комунікаційні технології, зокрема Інтернет. Широкі верстви населення отримують реальну можливість брати участь в обговоренні суспільно-політичних проблем, що їх хвилюють, збільшується відкритість політичних інститутів і політики загалом, розширюються можливості взаємодії громадян з урядовими органами та неурядовими організаціями, підвищуються шанси невеликих партій і представників політичних меншин звернутися до широких масових аудиторій.

Зазнаючи оновлення, система засобів масової інформації в умовах національного відродження виступає як ефективний інструмент суспільного впливу й досягнення громадянської злагоди, що є важливим фактором функціонування сучасного демократичного суспільства.

Література.

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. — Київ, 1991.
2. Бакка Т.В., Ладиченко Т.В., Марголіна Л.В. Громадянська освіта: основи демократії - Київ, видавнича група “Основа”, 2009.
3. Конончук С., Ярош О. Розвиток демократії в Україні: 1999 рік. — Київ, 2000.
4. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. — Київ, 1998.
5. Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз. - К., 1996.